

Asya Studies

Akademik Sosyal Arařtırmalar / Academic Social Studies
Year: 8, Number: 29, p. 175-184, Autumn 2024

Türkiye’de Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerinde Kadın Emeginin İş Gücü Piyasasına Yansımalarının İncelenmesi *The Investigation of the Labor Market Reflections of Women's Labor in Food Enterprises Based on Hazelnut Agriculture in Türkiye*

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliř Tarihi
Article Arrival Date
13/02/2024

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
26/07/2024

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
30/09/2024

Asya Studies

Dr. Güven Karaman
Ordu Üniversitesi
Teknik Bilimler MYO
gkaraman28@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1019-0368

Öz

Fındık, tarımsal ürünler arasında önemli bir değere sahiptir. Türkiye fındık üretimi ve ihracatında lider konumdadır. Fındığın kırılması ve işlenmesine yönelik gıda işletmeleri ise hammaddenin bulunduğu yerlerde kümelenmiştir. Bu sektöre ait raporlar irdelendiğinde, kadın çalışanlar sayıca dikkat çekmektedir. Fındık kırma ve işleme şirketleri, fındık seçme ve ayıklama işlerinde kadın istihdamıyla hem aile ekonomisine hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sunmaktadır. Sektörde kadın çalışanlar, dikkatleri, el ve göz koordinasyonlarının iyi olmasından dolayı iç fındık seçme ve ayıklama işinde başarılıdır. Bu husus, sektörde kadın emeginin değerini ortaya koymaktadır. Fındık tarımının her aşamasında çalışan kadınlar, çalışma ve yaşam koşulları açısından erkek çalışanlara göre dezavantajlıdır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, sektörde çalışan kadın emegini ortaya çıkarmak ve işletmeler tarafından kadın çalışanlara sunulan olanakların kamuoyuna yansımalarını saptamak, fikir ortaya koymak ve öneriler sunmaktır. Bu amaca yönelik, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin faaliyetlerinde kadın emeği ve sektörde kadın çalışanlara sunulan olanaklar kamuoyuna hangi düzeyde yansımaktadır? sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu nedenle araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup doküman inceleme metodu benimsenmiştir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın çalışanların ağırlıkta olduğu, kadın çalışanlara sunulan olanakların kamuoyuna yansımalarının oldukça sınırlı olduğu ve geliştirilmesi ve buna yönelik çalışmaların yapılması gerektiği belirlenmiştir. Buna ilaveten bu işletmelerde çalışan kadınların sendikal örgütlenme düzeyinin düşük olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Çalışan, Fındık Tarımı, Gıda İşletmesi, Türkiye

Abstract

Hazelnut has an important value among agricultural products. Türkiye is the leader in hazelnut production and exports. Food businesses for crushing and processing hazelnuts are clustered where the raw material is available. When the reports on this sector are analyzed, the number of female employees draws attention. Hazelnut cracking and processing companies contribute to both the family economy and gender equality by employing women in hazelnut selection and sorting. Female employees in the sector are successful in selecting and sorting hazelnuts due to their attention and good hand and eye coordination. This issue reveals the value of women's labor in the sector. Women working at every stage of hazelnut farming are disadvantaged compared to male workers in terms of working and living conditions. In this context, the aim of the research is to reveal the female labor working in the sector and to determine the reflections of the opportunities offered by the enterprises to the female employees to the public, to put forward ideas and to offer suggestions. For this purpose, to what extent are women's labor in the activities of food businesses based on hazelnut agriculture in Türkiye and the opportunities offered to women employees in the sector reflected in the public? An answer to the question is sought. For this reason, secondary data were used in the research and the document analysis method was adopted. As a result of the research, it was determined that female employees are predominant in food businesses based on hazelnut farming in Türkiye, that the opportunities offered to female employees are very limited in their reflection on the public and that they should be improved and studies should be carried out towards this end. In addition, it was found that the level of union organization of women working in these enterprises was low.

Keywords: Women Employees, Hazelnut Agriculture, Food Business, Türkiye

Atf Bilgisi / Citation Information

Karaman, G. (2024). Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın emeginin iş gücü piyasasına yansımalarının incelenmesi. *Asya Studies*, 8(29), 175-184. <https://doi.org/10.31455/asya.1436324>

GİRİŞ

Türkiye, dünya fındık üretimi ve ihracatında lider konumdadır. Fındık, tarım ürünleri içerisinde ihracat açısından önemli bir paya sahiptir. Türkiye’de fındık, ağırlıklı olarak Karadeniz Bölgesinde kıyı ve orta kesiminde yetiştirilmektedir. Fındık, emeğin yoğun olduğu ve teknoloji kullanımının ise düşük olduğu tarım ürünüdür (TBB, 2023). Türkiye’de fındık yaklaşık 700.000 hektar alanda yetiştirilmektedir. Fındık yetiştirme alanları ürün kalitesine göre 2 standart gruba ayrılmıştır. Birinci grupta Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin; ikinci grupta ise Samsun, Sinop, Kastamonu, Bolu, Düzce, Sakarya, Zonguldak ve Kocaeli yer almaktadır. Fındık tarımında ürün miktarı ile Ordu, kalite bakımından ise Giresun öne çıkmaktadır (Karaman, 2022: 23). Türkiye’de farklı üretim alanlarında: tombul, kalınkara, ince kara, kargalak, kuş, palaz, foşa, çakıldak, uzunmusa, minvane, kan, sivri, acı ve badem fındık türleri farklı yoğunlukta olmak üzere yetiştirilmektedir (İslam, 2019: 171). Fındık, nemli ve ılıman iklim koşullarında ve yıllık ortalama sıcaklığın 13-16 °C olduğu bölgelerde yetişmektedir (Karadeniz vd., 2009: 2-3). Fındık bitkisinin fenolojik dönemleri şöyledir. Ocak ve Şubat ayları fındıkta dölleme, Mart tomurcuk patlaması, Nisan yaprak başlangıcı ve meyve tutunumu, Mayıs-Haziran büyüme, Temmuz olgunlaşma, Ağustos ve Eylül hasat, Ekim ve Kasım yaprak dökümü, Aralık ayı ise erkek ve dişi organ gelişimi ve tozlama dönemidir (FAE, 2024).

Dünya da fındık üretimi yapan ülkelerin 2023 yılı toplam üretimi 1.059.810 tondur. Türkiye, 684.000 ton fındık üretimiyle Dünya fındık üretiminin %66’sını tek başına karşılamaktadır. Türkiye, fındık yetiştirilen alan büyüklüğü (738.920 hektar) ve toplam üretim (684.000 ton) bakımından Dünya lideridir. Kişi başı üretimde ilk üç sırada Gürcistan (12,33 kg), Türkiye (8,46 kg) ve Azerbaycan (6,83 kg) yer almaktadır. Fındık yetiştirilen birim alandaki verim (kg/hektar) değerlendirildiğinde ise ABD (2.848,20), Çin (1.947,90) ve Gürcistan (1.800,40) öne çıkmaktadır (Atlas Big, 2024).

Türkiye’de fındık üretiminin yüksek olmasına bağlı olarak yurt içi talebi yüksek düzeyde karşılama oranıyla (560,9) ihracat yönü ağırlıklı bir tarım ürünüdür (TUIK, 2023). Türkiye, farklı kıtalarda yer alan 127 ülkeye, 2023 yılında toplam 283.518.581 kg fındık ihracatı gerçekleştirmiş ve karşılığında 1.864.551.043 \$ döviz girdisi elde etmiştir (KİB, 2024a). Fındık, Karadeniz Bölgesinin önemli bir geçim kaynağıdır. Türkiye’de fındık tarımı aile işletmeciliği şeklinde yapılmakta olup yaklaşık 400.000 çiftçi ailesinin doğrudan gelir kaynağıdır (GİTOM, 2014). Bu kapsamda fındık tarımı ve ekonomisi; milli gelir, istihdam ve sanayiye sağladığı hammadde ve ihracat potansiyeli açısından stratejik öneme sahiptir. Fındık tarımına bağlı gıda işletmeleri (kıрма ve işleme) ise ham maddeye yakın illerde kümelenmiştir (Bozoğlu ve Kabaoğlu, 2023: 69-70). Fındık Sektörünün Mevcut Durumu 2019 Yılı Raporu’nda kadın emeğinin ağırlıkta oluşu dikkat çekmektedir (SİTOM, 2019). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın işgücü emeğinin işgücü piyasasına yansımalarının araştırılması ve bir fikir ortaya konularak öneriler sunulması önem arz etmektedir.

Alan yazın incelendiğinde, Sıray ve Akçay (2010) Giresun ili merkez ilçesinde fındık üretimi yapan işletmelerin üretin ve pazarlama sorunlarını irdelediği araştırma sonucunda, girdi maliyetlerinin yüksek, pazarlama sürecinde ise ürün fiyatının serbest piyasada düşük oluşunun önemli bir sorun olduğu saptanmıştır. Zaman (2011) yaptığı araştırmasında, Türkiye’de fındık üretim alanları ve miktarı ile ekonomiye olan katkısı ve Dünya’daki payını irdelemiştir. Doğanay (2012) tarafından Türkiye’de fındık yetiştirilmesindeki güncel gelişmeleri irdelediği çalışmada bahçelerin dağılımı ve fındığın ihtiyaç duyduğu coğrafi etmenler açıklanmıştır. Öztürk, Yıldız ve Topsakal (2017) tarafından Ordu ilinde faaliyet gösteren fındık işleme işletmelerinin üretim, kalite ve standartları ile pazarlama bakımından mevcut durumları analiz edilmiştir. Cansev, Tüccar ve Turhan (2018) tarafından Sakarya ilinin Kocaeli ilçesinde fındık üretimi yapan işletmelerin bahçe ve bakım işleri ve pazarlamaya yönelik mevcut durumu ve karşılaşılan sorunların araştırıldığı çalışma sonucunda, üreticilerin ortama 30 yıldan fazla fındık üretimi yaptıkları, ağırlıklı olarak ilköğretim mezunu oldukları ve üretim faaliyetlerini tarım danışmanları desteğiyle yaptıkları, üreticilerin büyük bölümünün sadece fındık geliriyle geçimlerini sağladıkları ve pazarlamada taban fiyat uygulamasının etkili olduğu belirlenmiştir. Baş (2019) tarafından fındık üretiminde çalışan kadın işçilerin sosyal ve ekonomik koşullarını Fatsa örneğinde araştırdığı çalışma sonucunda, cinsiyetçi iş bölümüne maruz kaldıklarını, sağlıksız beslenme, elverişsiz barınma ve eğitim imkânlarından yeterince yararlanmadıklarını ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıklarını saptamıştır. Kalaycı ve Güzel (2022) Ordu ilindeki fındık işleyen şirketlerin 2015-2019 yılları arasında toplam faktör verimliliklerinde meydana gelen değişimler ölçülmüş ve teknik etkinliğin 0,62 olduğu üretimde azalma olmadan %38 tasarruf sağlanabileceği belirlenmiştir. Karaman (2022) yaptığı araştırmada, Türkiye’de fındık üretiminde; işgücü temini, seçimi, istihdamı ve ücret politikalarına yönelik iş ilişkileri

değerlendirmiştir. Bozoğlu ve Kabaoglu (2023) tarafından Türkiye’de fındık kırma ve işleme şirketlerinin yapısal özelliklerini araştırdığı çalışma sonucunda, şirketlerin fındığın üretildiği Karadeniz Bölgesinde kümelendiği, atıl kapasitelerinin yüksek olduğu, limited şirket olarak faaliyet gösterdikleri, orta ve büyük ölçekli şirketler olduğu ve bu şirketlerin çok azının ihracat yaptığı saptanmıştır.

Alan yazında kadın çalışanlara yönelik araştırmaların fındık üretimine dayalı tarımsal faaliyetlerde yoğunlaştığı ve araştırmaların yerel düzeyde yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) kadın emeğinin işgücü piyasasına yansımalarını araştırmak ve öneriler sunmaktır. Bu amaca yönelik, Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin faaliyetlerinde kadın emeği ve sektörde kadın çalışanlara sunulan olanaklar işgücü piyasasına nasıl ve hangi düzeyde yansımaktadır? sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırma bu özgünlüğüyle alan yazınına katkı sunması beklenmektedir.

ARAŞTIRMANIN SORUNALI VE AMACI YÖNTEM

Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde kadın emeğinin kamuoyuna yansımalarının araştırıldığı bu çalışmada ikincil verilere ihtiyaç duyulmuş olup nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman inceleme metodu benimsenmiştir. Bu yöntem ile farklı kaynaklara ulaşma, orijinalliklerini kontrol etme ve verileri elde etme ve doğrulama amaçlanmıştır.

Araştırmanın evren ve örneklemini Türkiye’de gıda sektöründe fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten işletmeler oluşturmaktadır.

Araştırma; sektör raporlarından, mevzuatlardan, İhracatçı Birliklerin, Meslek Odalarının, İŞKUR ve özel istihdam büroları ile fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten işletmelerin web sayfalarından ve istatistiklerden elde edilen veriler ile sınırlıdır. Araştırma verileri, neden-sonuç ilişkileri içerisinde betimsel bir yaklaşımla ortaya konulmaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme metodu benimsendiğinden etik kurul onayı gerekmemektedir.

BULGULAR

Araştırma bulguları, fındık tarımına dayalı gıda işletmeleri (kırma-işleme) ile bu işletmelerin faaliyetlerinde kadın emeği ve işgücü piyasasına yansımaları olmak üzere iki başlık altında toplanmış olup betimsel analiz yaklaşımıyla özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

Fındık Tarımına Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerine Ait Bilgiler

Türkiye’de fındık üretiminde Karadeniz bölgesinde yer alan Giresun, Ordu, Samsun, Sakarya Düzce, Trabzon, Zonguldak, Kocaeli, Kastamonu ve Bartın illeri öne çıkmaktadır (Uzundumlu, Bilgiç ve Ertek, 2019: 116).

Türkiye genelindeki fındık kırma ve işleme firmalarının dağılımı Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Fındık Kırma ve İşleme Firmalarının İllere Göre Dağılımı

İşletmenin Bulunduğu	İşletme Sayısı	İşletme Oranı (%)	Kapasite (ton-iç/8saat)
Ordu	37	26,24	1.998
Giresun	32	22,70	827
Samsun	21	14,89	725
Trabzon	20	14,18	312
Sakarya	13	9,22	865
İstanbul	7	4,96	235
Düzce	6	4,26	995
Diğer	5	3,55	208

Kaynak: Bozoğlu ve Kabaoglu, 2023: 71-72; SİTOM, 2019’dan derlenmiştir.

Türkiye’de devlet adına doğrudan veya dolaylı fındık alımı yapmak üzere 1938 yılında Ordu, Giresun, Bulancak, Keşap ve Trabzon’da fındık tarım satış kooperatifleri kurulmuştur. Bu kooperatifler

kısa adı Fiskobirlik olan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ni kurmuştur. Birlik 2003 yılında sadece kendi nam ve hesabına fındık alım ve satımı gerçekleştirmeye başlamıştır. Birlik entegre tesislerinde fındık kırma ve işleme faaliyetleri ile katma değeri yüksek ürünler ile faaliyetlerine devam etmektedir (Fiskobirlik, 2024). Tablo 1'e göre Türkiye'de fındık kırma ve işleme faaliyeti yapmak üzere işletme kayıt belgesi alan ve aktif faaliyet gösteren 141 şirket bulunmaktadır. Bu işletmeler ağırlıklı olarak fındık üretiminin yapıldığı illerde yer almaktadır. Ticari anlamda fındık yetiştirilmemesine rağmen Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Tekirdağ ve Yalova illerinde de az sayıda da olsa fındık kırma ve işleme firmaları bulunmaktadır.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin sayısı ve kapasitesi bakımından Ordu ili önde gelmektedir. Düzce ve Sakarya illerinde işletme sayısı daha az olmasına rağmen daha fazla üretim kapasitesine sahiptir. Giresun, Samsun ve Trabzon illeri işletme sayısı bakımından ilk 5 il arasında olmasına rağmen kapasiteleri düşüktür.

Fındık kırma ve işleme şirketleri hammadde olarak kabuklu fındık, iç fındık, fındık yağı, kakao, bitkisel yağ, şeker, süt tozu kullanmaktadır. İşletmeler kabuklu fındığı doğrudan üreticiden ve manavlardan; iç fındığı ise kırma fabrikalarından tedarik etmektedir (Öztürk ve diğerleri, 2017: 1654).

Türkiye'de fındık ihracatı sert kabuklu fındık, iç fındık, fındık ezmesi, fındık unu, fındık püresi, fındık yağı, krokan ve işlenmiş fındık olarak gerçekleşmektedir (TRT Belgesel, 2023). Türkiye İhracatçılar Meclisine üye olan ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren firmaların kayıtlı olduğu 14 adet birlik bulunmaktadır. Bunlardan fındık ve mamulleri alanında 3 adet birlik faaliyet göstermektedir (TİM, 2024). İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği'ne üye 44; Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 49; Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 6 ihracatçı işletme bulunmaktadır (İİB, 2024; KİB, 2023b; DKİB, 2024). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin %70'i ihracat yapmaktadır.

İşletmeler müşteri memnuniyetini, ürün kalitesi ile güvenliğini sağlamak üzere uluslararası standartları benimsemektedir. Bu kapsamda ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi, ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi, OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemini, ISO 22000 Gıda Güvenliği sistemini uygulamakta ve bu hususlardaki duyarlılıklarını göstermektedirler. Özellikle tarımsal ürüne dayalı faaliyet gösteren işletmelerin girdi-dönüşüm-çıkıtı zincirinin doğrudan veya dolaylı tüm operasyonlarını kapsayan gıda güvenliğine yönelik standartları benimsedikleri görülmektedir (Öztürk ve Arıcı, 2017: 326). Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinin başta gıda güvenliği standartları olmak üzere IFS Uluslararası Gıda Standardını, İngiliz perakendecilerin oluşturduğu BRS Gıda Güvenliği Standardını benimsedikleri, buna ilaveten ürünün İslam ülkelerinde tanınmasını sağlayan Halal Gıda Helal Belgesini kullandıkları ve sahip oldukları bu standartlara yönelik belgeleri web sayfalarında paylaştıkları saptanmıştır.

Fındık Tarımına Dayalı Gıda İşletmelerinde Kadın Emegi ve İşgücü Piyasasına Yansımaları

İşletmelerde insan kaynakları yönetimi, faaliyetlerin etkin ve kaynakların verimli kullanılması, belirlenen amaçlara ulaşılması ve rekabet gücü kazanılmasında stratejik öneme sahiptir. Bu kapsamda uzmanlaşmaya yönelik iş tanımlarının yapılması uygun işgücü temini ve seçimini kolaylaştırmaktadır.

Türkiye, bir mesleğin başarı ile icra edilebilmesi için Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından kabul edilen gerekli bilgi, beceri, tavır ve tutumların neler olduğunu gösteren asgari normları içeren ulusal meslek standardını uygulamaya koymuştur (MYK, 2024). Bu kapsamda Türkiye'de emek yoğun sektörlerden biri olan fındığın fabrika ortamında hammadde veya yarı mamul üretim faaliyetlerine özgü tanımlanan meslekler; fındık eksperisi, fındık kırma işçisi ve fındık işleme işçisi olmak üzere farklı üç meslek tanımlanmıştır (Türk Meslekler Sözlüğü, 2024). Bu mesleklerden Fındık Eksperliği, fındığın yetiştirilmesinden pazarlanmasına kadar tüm süreçte geniş bir istihdam alanına sahip olup diğer meslekler arasında öğrenim düzeyi itibarıyla daha nitelikli bir meslek olarak öne çıkmaktadır. Fındık İşleme İşçisi ve Fındık Kırma İşçisi meslekleri fabrikada fındığın kırılması ve işlenmesi sürecinde istihdam alanı oluşturan mesleklerdir.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde üretim tesisleri kırma, işleme ve her ikisini birlikte yürüten yapıyı içermektedir. Fındık kırma ve işleme tesislerinde; elektrik, mekanik, taşıma, depolama vb. işler erkek işçiler tarafından yerine getirilmektedir. Bu şirketlerin üretim hattında emek yoğunluğunun en fazla olduğu alan "iç hane" olarak tanımlanan kısımdır. Sert kabukları kırılan ve ayrılan fındıklar bantlar üzerinde iç haneye ulaşmaktadır. Bu kısımda iç fındıklar yürüyen bantlar üzerinde gözle muayene ve el işçiliğiyle kadın çalışanlar tarafından ezik, çürük, kırık ve şekil bozukluğu olanlar ayıklanmaktadır (TRT

Belgesel, 2023). Bu işletmelerde görevler işinin özelliğine bağlı olarak kadın işi ve erkek işi şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Erkek işçiler daha çok ağır ve tehlikeli işlerde, kadınlar ise el becerisi ve dikkat gerektiren işlerde istihdam edilmektedir.

İç hane kısmında çalışan kadınların çalışma ortamına yönelik görsel Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1: İç Hanede Kadın Emegine Ait Görsel

Kaynak: Olay53.com, 2023

İç hanede seçilen iç fındıklar fırınlanarak kavurma işlemine tabi tutulur. İnce zarlarından ayrılması sağlanır. Kavrulmuş, zarı soyulmuş ve paketlenen fındıklar; pastalık fındık, tuzlu fındık, fındık kreması, fındık ezmesi, pikola fındık, yağlık fındık olarak tüketilmek üzere pazarlanmaktadır (TRT Belgesel, 2023).

Aralık 2023 itibariyle fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kıırma ve işleme) çalışanların cinsiyete göre ve il bazında dağılımı Tablo 2’de belirtilmiştir

Tablo 2: Fındık Kıırma ve İşleme Firmalarında Çalışanların Cinsiyete ve İllere Göre Dağılımı

İşletmenin Bulunduğu İl	İşletme Sayısı	Erkek	Kadın	Kadın Çalışan Oranı
Ordu	37	461	972	67,83
Giresun	32	204	589	74,27
Samsun	21	189	411	68,50
Trabzon	20	167	394	70,23
Sakarya	13	297	672	69,35
İstanbul	7	81	259	76,18
Düzce	6	329	769	70,04
Diğer	5	63	172	73,19

Kaynak: İŞKUR, 2024’ten derlenmiştir

Tablo 2 incelendiğinde, Aralık 2023 ayında fındık tarımına dayalı 141 gıda işletmesinde toplam 6029 işçi çalışmaktadır. Toplam çalışanların içerisinde kadın istihdamının oranı 70,29’dur. Ordu ilinde faaliyet gösteren işletmelerde toplam 1.433 kişi çalışmaktadır. Kadın çalışanların oranı ise 67,83’tür. Çalışan sayısı itibariyle ikinci sırada Düzce ilindeki işletmeler bulunmaktadır. Bu ilde 1098 kişi çalışmaktadır. Tablo 5’te belirtilen illerdeki işletmelerin tamamında kadın çalışanlar ağırlıktadır. Fındık kıırma ve işleme şirketlerinde çalışmayı tercih eden kadınlar eğitim düzeyi düşük, orta yaş grubunda ve günlük 8 saati aşan mesai ile mevsimlik çalışarak aile bütçelerine katkı sunmaktadır (Cığerci Ulukan, 2019: 131-133).

Günümüzde dünya gündeminde yer alan en önemli meselelerden biri kadın meselesidir. Kadın çalışanların iş ve sosyal yaşamına ait kendi sorunlarını ancak dayanışma ile çözebileceği muhakkaktır. Tarihsel süreç içerisinde kadınların sendikalaşma konusunda toplumdaki yaygın kanının aileyi

geçindirenin erkek olduğu, kadının çalışmasına ise geçici ve ek gelir kapısı olarak görülmesidir (Toksöz, 1994: 441). Seyman'a (2002) göre kadınlar hem emekçi hem de kadın olmaları nedeniyle sömürülmektedir. Bu iki sömürü bağlamında kadının günlük vardiyası ev, iş, eş ve çocuk olmak üzere oldukça zahmetli geçmektedir. Bu kapsamda kadının vardiyası ancak yardım eden eş ve büyüyen çocuğun destek olmasıyla azalabilir. Buna ilaveten ekonomik ve sosyal haklarının sağlanması ve özgür ve adil bir yaşam elde etmesiyle mümkündür. Bunun yolu ise sendikal faaliyetlere ilgi duymadan geçmektedir.

Ulusal istihdam Stratejisi kapsamında istihdamın artırılması ve mevcut istihdamın korunmasına yönelik işverenlere sağlanan sigorta primi işveren hisse desteği asgari ücrete tekabül eden kısmı devlet tarafından karşılanmaktadır (SGK, 2024). Buna ilaveten 5754 sayılı kanun ile 818 sayılı Borçlar Kanunu'nun 323 üncü maddesi, 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanununun 14. maddesi, 854 sayılı Deniz İş Kanunu ile 29. Maddesi ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun 32. Maddesi değiştirilerek, bu kanunlar kapsamında işçilere ödenen, ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkakını özel olarak açılan banka hesapları vasıtasıyla ödeme zorunluluğu getirilmiştir (TÜRMOB, 2024). Bu kapsamda sağlanan teşvikler ve ödemelerin finansal kurumlar aracılığıyla ödenmesi zorunluluğunun getirilmesi hem kayıt dışını önleme hem de çalışanların ücret ve sosyal güvencelerini teminat altına alınmasına katkı sunmuştur.

İşletmelerin çevresiyle girdi-dönüşüm-çıktı etkileşiminde sorumlu davranış göstermesi ve şeffaflık, hesap verebilirlik vb. ilkeleri benimsemesi bu doğrultuda bilgilendirmeler yapması paydaşları tarafından beklenmektedir. Çevrimiçi uygulamaların yaygın olduğu bilgi çağında şirketlerin web sayfalarının bulunması itibarı ve imajı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda şirketlerin üye oldukları birlikler üzerinden yapılan tarama sonucunda; Fındık İhracatçıları Birliği'ne üye 44 işletmenin 38'inin, Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 49 işletmeden 26'sinin, Doğu Karadeniz İhracatçıları Birliği'ne üye 6 işletmenin 5'inin kurumsal web sayfası bulunmaktadır. İhracatçı şirket olmalarına rağmen % 29,7'sinin web sayfası bulunmamaktadır. Bu şirketler ağırlıklı olarak Ordu, Giresun, Samsun ve Sakarya illerinde bulunmaktadır.

Kurumsal web sayfası olan 69 işletmelerin internet sayfaları incelendiğinde; 27 işletmenin web sayfasında insan kaynakları veya kariyer sekmesi bulunduğu bu sekmede sadece elektronik iş başvuru formunun yer aldığı, buna ilaveten 8 adet şirketin insan kaynakları politikasının bulunduğu saptanmıştır. Fındık kırma ve işleme şirketlerinin ağırlıklı olarak kadın istihdam etmelerine rağmen insan kaynakları politikalarında kadın istihdamına yönelik özel politikalara (hizmet içi eğitim, performans vb.) yer vermedikleri belirlenmiştir.

Fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmeleri işgücü teminini kurumsal web sayfalarından, iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yürüten kurum veya kuruluşlar aracılığıyla karşılamaya çalışmaktadır. Bu işletmelerin açık iş ilanları, aranan nitelikler ve sunulacak imkânlarla yönelik elde edilen veriler Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3: Açık İş İlanlarında Aranan Nitelikler ve Şirket Tarafından Sunulacak İmkânlar

İşletmenin Bulunduğu İl	Aranan Nitelikler	Sunulacak İmkânlar	Kaynak
Ordu	Fındık işleme işçisi alınacaktır.	-	iskur.gov.tr, 2024.
Giresun	18-45 yaş bayan fındık işleme işçisi alınacaktır.	-	iskurhaber.com, 2024.
Samsun	18-45 yaş arası bayan fındık seçme işçisi	Servis	iskurhaber.com, 2024
Zonguldak	En az ilkokul mezunu ve 1 yıl deneyimli bayan işçi.	-	kariyer.net, 2024
Sakarya	20-40 yaş arası, fındık seçme bölümünde 3 vardiyalı çalışacak bayan işçi	Yemek ve servis	hendekgercekhaber.com, 2024

Tablo 3'te fındık işleme işini yapacak bayan işçilere yönelik farklı illerdeki farklı işletmelere yönelik derlenen ilan metinlerinde yaş aralığının oldukça geniş tutulduğu belirlenmiştir. Belirtilen ilan

metinlerinde bayan işçilere sunulacak sosyal olanakların servis ve yemek hizmetiyle sınırlı olduğu belirlenmiştir. 1 adet açık iş ilanında ise çalışma şeklinin 3 vardiyalı olduğu belirtilmiştir.

Fındık kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinin web sayfalarında fındıkta kadın emeğine vurgu yapan 1 adet sosyal sorumluluk projesine ulaşılabilmektedir. Proje, fındık toplama işçiliği yapan mevsimlik gezici kadın işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik yürütülmüştür. Bu işletmelerin iç hane kısmında çalışan kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesini destekleyen projelerin uygulanmaması ise dikkat çekicidir.

Türkiye’de 2024 yılı itibarıyla gıda sektöründe 7 sendika faaliyet göstermektedir. Sendikalar ve üye sayılarının dağılımı Tablo 4’te belirtilmiştir.

Tablo 4: Gıda Sanayi Sendikaları ve Üye Sayıları (2024)

Sendikanın Ünvanı	Kısa Adı	Üye Sayısı	Fındık Kırma ve İşleme Fabrikalarında Çalışan Kadın Üye Sayısı
Türkiye Gıda ve Yardımcı İşçileri Sendikası	TEKGIDA-İŞ	40.901	1.046
Öz-Gıda Sanayi ve Yardımcı İşçileri Sendikası	ÖZ GIDA-İŞ	37.817	607
Türkiye Gıda ve Şeker Sanayii İşçileri Sendikası	ŞEKER-İŞ	13.971	-
Türkiye Gıda Sanayii İşçileri Sendikası	GIDA-İŞ	1.516	-
Tüm Gıda ve Çay Sanayi İşçileri Sendikası	TÜM ÇAY-İŞ	1.213	-
Tüm Gıda, Su, Şeker İşçileri Sendikası	TÜM GIDA-İŞ SENDİKASI	112	-
Bağımsız Özgür Gıda Sanayi İşçileri Sendikası	BAĞIMSIZ ÖZGÜR GIDA İŞ	20	-

Kaynak: Resmî Gazete, 2024; Tekgıda-İş, 2024; Öz Gıda İş, 2024’den derlenmiştir

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışanların dağılımının gösterildiği Tablo 2’ye göre 4.238 kadın çalışmaktadır. Sendika üyesi kadın çalışanların oranı 0,39’dur. Buna göre örgütlenme oranı düşüktür.

Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışan kadınların örgütlenme çabaları 1975 ve sonrası dönemde Fiskobirlik ile başlamıştır. Bu kapsamda Fiskobirlik çalışanları Tez-Kop İş Sendikası, Öz Gıda-İş sendikası olmak üzere iki farklı sendikaya üyedir. 1977 yılında fiskobirlik bünyesinde çalışan ve az sayıdaki sendika üyesi işçiler grev yapmış bu eylem sonucunda 600 işçi işten çıkarılmış 100’den fazla işçi ise farklı illere tayin edilmiştir (Koç, 1984: 395). 1992 yılında imzalanan toplu iş sözleşmesiyle birlikte fiskobirlik bünyesinde çalışan mevsimlik 1300 kadın işçinin kadroya geçirilmesi önemli bir kazanım olmuştur (Seyman, 2002: 24). 1993 yılında, Fiskobirliğin maliyet artışlarına dayanarak verilen kadroları iptal etme girişimi arabulucu sürecini izleyen uyuşmazlık sonucu greve dönüşmüştür. 3 ay süren grev 8 Mart Dünya Kadınlar gününe denk gelmesiyle birlikte büyük yankı uyandırmıştır. Toplu İş Sözleşmesinin imzalanmasıyla birlikte kadınların örgütlü direnişi sonucunda kadroların iptal edilme girişimi engellenmiş ve ücretlerde artış yapılması sağlanmıştır (Hak İş, 1993:42).

Fındık kırma ve işleme fabrikalarında çalışanların düşük düzeyde de olsa sendikalaşma oranına bağlı olarak toplu iş sözleşmelerinin imzalandığı işletme sayısı da sınırlıdır. Bu kapsamda 1996 yılında Tek Gıda İş Sendikası ile Orsan Gıda San. Tic. A.Ş., 2008 yılında Sanset Gıda San. Tic. A.Ş. ve 2023 yılında ile Ferrero Fındık Fabrikası arasında toplu iş sözleşmesi imzalanmıştır (Tek Gıda İş Sendikası, 2024). Bu işletmelerde örgütlü çabalar sayesinde kadın çalışanların özlük haklarının giderek iyileştiği söylenebilir.

Fındığın önemli bir ihracat ürünü olması nedeniyle Türkiye’de benimsenen korumacı-devletçi politikalar kapsamında 1940 ve sonrası yıllarda ihracatçı birliklerin kurulması sağlanmıştır (Soysüren, 2017: 37). Bu sayede işveren tarafının birlikler, sivil toplum kuruluşları ve meslek odaları aracılığıyla örgütlü ve güçlü olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) kadın emeğinin kamuoyuna yansımaları ortaya konulmuştur. Bu işletmelerde fındık kırma ve işleme faaliyetleri fındık hasat dönemlerine bağlıdır. Fındık hasat dönemleri kıyı kesimlerde, Temmuz’un son haftasında başlayıp Ağustos’un ikinci haftasına kadar sürmektedir. Orta ve yüksek kesimlerde ise Ağustos sonlarında başlayıp Eylül sonlarına kadar sürmektedir. Hasat sonrası fındıklar zurufundan patozlanarak taneleri ayrılmaktadır. Tanelenen fındıklar ise ortama %7 nem seviyesine kadar kurulduktan sonra depolanmakta ve pazara sunulmaktadır. Üretici tarafından pazara sunulan sert kabuklu fındıkların işletmelere ulaşması en erken Eylül ayını bulmaktadır.

Bu araştırmada, Türkiye’de 141 adet fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde toplam çalışanlar içerisinde kadın istihdamının oranı 70,29 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bozoğlu ve Kabaoğlu (2023) tarafından yapılan araştırmada fındık kırma ve işleme tesislerinde geçici 3.509 çalışan istihdam edildiği ve geçici çalışanların %88,4’ünü kadınların oluşturduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten “Fındığın Serüverini” adlı kısa filmde, fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde çalışanların % 70’inden fazlasını mevsimlik kadın çalışanların oluşturduğu vurgulanmaktadır (TRT Belgesel, 2023). Bu sonuçlar Türkiye’de fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinde (kırma ve işleme) çalışanların ağırlıklı kısmını kadınlardan oluştuğunu göstermektedir.

Ordu ili hem fındık üretiminde ve hem de fındık kırma ve işleme işletmelerinin sayısı ve kapasitesi bakımından Türkiye’de ilk sıradadır. İşletme sayısı bakımından Giresun, Samsun ve Trabzon illeri ilk 5 il arasında olmasına rağmen kapasitelerinin düşük olması dikkat çekicidir.

Fındık yetiştirilen illerde işletmelerin üretim kapasitelerinin geliştirilmesi yerel düzeyde kadın istihdamının artmasını ve diğer illere göçün azalmasını sağlayacağı dikkate alındığında işletmelerin kapasite artırımına yönelik çalışmaların yapılması karar vericilere önerilir.

Fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinde kapasite günlük 8 saat üzerinden hesaplanmaktadır. Buna göre kadın çalışanlar günde 8 saat ve oturma düzenindeki çalışma şeklinin meslek hastalığına yakalanmayı hızlandıracağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışma sürelerinin kadın çalışanlar lehine çalışan sağlığı ve verimlilik açısından gözden geçirilmesi karar vericilere önerilir.

Sonuç olarak, Dünyadaki fındığın %65’inden fazlası Türkiye’de, üretim faaliyetlerinin % 75’inden fazlası ise kadın emeği ile meydana gelmektedir. Fındık tarımına dayalı gıda işletmelerinden ihracat yapan şirketlerin web sayfalarında kadın çalışanlara sunulan olanaklar ve kadın emeğine vurgu yapan işletmenin bulunmaması dikkat çekicidir. Buna ilaveten iş ve işçi bulmaya aracılık faaliyeti yürüten kurum veya kuruluşlar ile fındık tarımına dayalı kırma ve işleme faaliyetlerini yürüten gıda işletmelerinin web sayfalarından elde edilen açık iş ilanlarında kadın çalışanlara sunulan imkânların servis ve yemek ile sınırlı olduğu saptanmıştır. Şirketlerin kadın emeğini merkeze alan insan kaynakları politikası belirlemesi ve bu kapsamda servis ve yemek dışında kreş, ikramiye, psikolojik destek vb. daha fazla imkân sunulması karar vericilere önerilir. Kadın çalışanların örgütsel bağlılığı, iş doyumuna yönelik çalışmaların yürütülmesi ise araştırmacılara önerilir. Bu araştırma sonucunda, toplu iş sözleşmelerinin sınırlı sayıda işyerleriyle imzalandığı saptanmıştır. Fiskobirlik grevi sonucunda elde edilen haklar değerlendirildiğinde, kadın çalışanların ekonomik ve sosyal haklar kazanabilmesi ve refah düzeyinin yükselebilmesi için örgütlü çabaların artmasıyla mümkün olduğu değerlendirilmektedir. Fındık kırma ve işleme fabrikalarında işveren tarafının birlikler, meslek odaları ve sivil toplum örgütleri üzerinden güçlü ve örgütlü olduğu buna karşın çalışan tarafının ise örgütlenme düzeyinin artması gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda sendikal katılımı teşvik edici çalışmaların yapılması kadın iş gören ve temsilcilerine önerilir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Araştırma doküman incelemesine dayalı yapılmıştır. Araştırmada ikincil veriler kullanılmış olup Etik Kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Atlas Big. (2024). *Ülkelere göre dünya fındık üretimi*. <https://atlasbig.com.tr/ulkeler-findik-uretimi> adresinden 10.01.2024 tarihinde erişildi.
- Baş, L. (2019). *Fındık üretiminde kadın emeği: Fatsa örneği* (Tez No: 579136) [Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Cansev, A., Tüccar, M., & Turhan, Ş. (2018). Sakarya ili Kocaali ilçesinde faaliyette bulunan fındık işletmelerinin mevcut yapısı ve sorunları. *Bahçe*, 47(2), 23-31.
- Ciğerci Ulukan, N. (2019). Kırsal dönüşüm, tarım dışı istihdam ve kadın emeği: Fındık fabrikalarında çalışan kadınlar. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 10(16), 123-140.
- Doğanay, H. (2012). Türkiye fındık meyvacılığındaki yeni gelişmeler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(27), 1-22.
- Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024). *Üye firmalar*. <https://online.dkib.org.tr/uyefirmalar/asp/default.asp> adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Fındık Araştırma Enstitüsü-FAE. (2024). *Fındık yetiştirme tekniği*. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/findik/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=22> adresinden 02.01.2024 tarihinde erişildi.
- Fiskobirlik. (2024). *Hakkımızda*. <https://www.fiskobirlik.com.tr/kurumsaldetay/Hakkimizda.html> adresinden 04.07.2024 tarihinde erişildi.
- Giresun İl Tarım ve Orman Müdürlüğü-GİTOM. (2014). *Giresun ili tarımsal yatırım rehberi*. <https://giresun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Kutu%20Men%C3%BC/giresun.pdf> adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Giresun Ticaret Borsası-GTB. (2024). *Türkiye fındık ihracatı istatistikleri*. <https://www.giresun.tb.org.tr/IhracatVerileri> adresinden 13.01.2024 tarihinde erişildi.
- Hak İş. (1993). *8 Mart'ta en anlamlı eylem*. Haziran, Sayı: 589. <https://www.hakis.org.tr/uploads/yayinlar/yayin-pdf-65.pdf> adresinden 05.07.2024 tarihinde erişildi.
- Hendekgerçekhaber. (2024). *İş ilanları*. <https://www.hendekgercekhaber.com/durak-findik-bay-bayan-isci-aliyor/10216/> adresinden 24.01.2024 tarihinde erişildi.
- İskurhaber.com. (2024). *Açık iş ilanı*. <https://iskurhaber.com/asma-kuyumculuk-gida-tar-ur-zirai-mucadele-nak-ins-san-ve-ti-c-ltd-sti-findik-isleme-iscisi-carsamba/> adresinden 22.01.2024 tarihinde erişildi.
- İslam, A. (2019). Fındık ıslahında gelişmeler. *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(Özel Sayı), 167-174. <https://doi.org/10.29278/azd.667662>
- İstanbul İhracatçılar Birliği. (2024). *Fındık kataloğu*. http://api.iib.org.tr/files/findik_katalog_baski_20241708086723188.pdf adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Kabaoğlu, Ş., & Bozoğlu, M. (2023). Türkiye’deki fındık kırma ve işleme sanayinin yapısı. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 68-80.
- Kalaycı, C., & Güzel, H. A. (2022). Ordu ilinde fındık işleyen işletmelerin toplam faktör verimliliği. *Yıldız Social Science Review*, 8(2), 73-81.
- Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024a). *Türkiye fındık ihracatı*. <https://kib.org.tr/files/downloads/2023-ulkeler.pdf> adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Karadeniz İhracatçılar Birliği. (2024b). *Üye işletmeler listesi*. https://kib.org.tr/tr/all_members.html adresinden 27.05.2024 tarihinde erişildi.
- Karadeniz, T., Bostan, S. Z., Tuncer, C., & Tarakçıoğlu, C. (2009). *Fındık Yetiştiriciliği*. Ordu: Tribün Gazetesi Matbaası.
- Karaman, G. (2022). İnsan kaynakları yönetimi perspektifinden Türkiye’de fındık ekonomisi. (Ed., K. Y. Genç, Y. Mamur Işıklı ve M. Özdemir). *Fındık Ekonomisi* içinde (s. 22-37). Ekin Basım Yayın.
- Kariyer. Net. (2024). *Açık İş İlanları*. <https://www.kariyer.net/is-ilani/gizli-firma-findik-isleme-iscisi-2928235> adresinden 23.01.2024 tarihinde erişildi.
- Koç, Y. (1984). Türkiye’de 1974-1980 döneminde tarım satış kooperatifleri birliklerinde işçi-işveren ilişkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 367-403.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu-MYK. (2024). *Ulusal meslek starndardı*. <https://www.myk.gov.tr/tr/page/18> adresinden 18.05.2024 tarihinde erişildi.

- Olay53. (2024). *Haberler*. <https://www.olay53.com/haber/findik-fabrikasinda-calisan-kadinlara-kadinlar-gunu-suprizi-629244.htm> adresinden 14.01.2024 tarihinde erişildi.
- Öz Gıda İş Sendikası. (2024). *Sorun cevaplayalım*. <https://www.ozgidais.org.tr/soru-sor> adresinden 07.07.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Öztürk, D., Yıldız, S., & Topsakal, E. (2017). Ordu ilindeki fındık işleme tesislerinin mevcut durum analizi. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(12), 1651-1659. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v5i12.1651-1659.1637>
- Resmî Gazete. (2024). *Tebliğ*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/01/20240131-4.pdf> adresinden 06.07.2024 tarihinde erişildi.
- Samsun İl Tarım ve Orman Müdürlüğü-SİTOM. (2019). *Fındık sektörünün mevcut durumu*. https://samsun.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Yayinlar/Tarimsal_strateji/Findik_Sektorunun_Mevcut_Durumu.pdf adresinden 03.01.2024 tarihinde erişildi.
- Seyman, Y. (2002). *Fındık çiçek açınca*. Sel Yayıncılık.
- Sıray, E., & Akçay, Y. (2010). Giresun ili merkez ilçede fındık yetiştiren işletmelerin ekonomik analizi, üretim ve pazarlama sorunlarının belirlenmesi üzerine bir araştırma. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 43-56.
- Sosyal Güvenlik Kurumu-SGK. (2024). *Güncel prim teşviki, destek ve indirimleri*. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/c52f99f0-da6c-4029-9b9a-a0d6f96a6a42/Guncel-Prim-Tesviki-Destek-ve-Indirimleri-2024-02-05-02-35-1128.05.2024> adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Soysüren, A. H. (2017). Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in rolü bağlamında fındık piyasasının örgütlenmesi ve ihracatçı tüccarların ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin kurulması. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 26-42.
- Tekgıda İş Sendikası. (2024). *Bilgi ve belge merkezi*. <https://www.tekgida.org.tr/bilgi-belge-merkezi/> adresinden 06.07.2024 tarihinde erişildi.
- Toksöz, G. (1994). Kadın çalışanlar ve sendikal katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 439-454.
- TRT Belgesel. (2024). *Yiyeceğin serüveni fındık*. https://www.youtube.com/watch?v=JcbID_oGxJO adresinden 17.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türk Meslekler Sözlüğü. (2024). *Meslekler*. <https://esube.iskur.gov.tr/Meslek/meslek.aspx> adresinden 18.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye Bankalar Birliği-TBB. (2023). *Tarım sektörü raporu*. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf adresinden 08.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu-TUİK. (2023). *Haber Bülteni*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Urun-Denge-Tabloları-2022-49456> adresinden 11.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İş Kurumu. (2024). *Açık işler*. <https://esube.iskur.gov.tr/Istihdam/AcikIsIlanAra.aspx> adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye İş Kurumu-İŞKUR. (2024). *Aylık işgücü istatistikleri*. <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/> adresinden 17.01.2024 tarihinde erişildi.
- Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği-TÜRMOB. (2024). *Ücret, prim, ikramiye ve bu nitelikteki her türlü istihkakın bankalar aracılığıyla ödenmesi*. https://www.turmobil.org.tr/arsiv/mbs/pratikBilgiler/ucret_prim-2022.pdf adresinden 28.05.2024 tarihinde erişildi.
- Uzundumlu, A. S., Bilgiç, A., & Ertek, N. (2019). Türkiye'nin fındık üretiminde önde gelen illerin 2019-2025 yılları arasındaki fındık üretimlerinin ARIMA modeliyle tahmin edilmesi. *Akademik Ziraat Dergisi*, 8(Özel Sayı), 115-126.
- Zaman, M. (2011). Türkiye'de fındık bahçelerinin coğrafi dağılışı ve üretimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(11), 49-92.